

บทที่ ๓

กระบวนการเกิดของไตรลักษณ์

พระปลัดโสภณ สุเมธ

วัตถุประสงค์การเรียนรู้ประจำบท

เมื่อได้ศึกษาเนื้อหาในบทนี้แล้ว ผู้ศึกษาสามารถ

๑. บอกความหมายและความสำคัญของไตรลักษณ์ได้
๒. บอกหลักการกระบวนการเกิดของไตรลักษณ์ได้
๓. จำแนกรายละเอียดในกระบวนการเกิดของไตรลักษณ์ได้
๔. บอกอานิสงส์ของการพิจารณาไตรลักษณ์ได้

ขอช่วยเนื้อหา

- ความน่า
- ความหมายและความสำคัญของไตรลักษณ์
- หลักการและกระบวนการเกิดของไตรลักษณ์
- อานิสงส์ของการพิจารณาของไตรลักษณ์

๓.๑ ความน่า

ไตรลักษณ์คือคำสอนที่ว่าด้วยกฎแห่งความเสมอภาคของสรรพสิ่ง ไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่มีชีวิตหรือไม่มีชีวิต สิ่งที่มีใจครองหรือไม่ใจครอง ทั้งสังขตธรรมอสังขตธรรมล้วนตกอยู่ภายใต้ของกฎนี้ทั้งหมด นั่นคือสรรพสิ่งตกอยู่ในกฎของความไม่เที่ยง หรือที่เรียกว่าอนิจจตา สรรพสิ่งล้วนไม่สามารถทนอยู่ในสภาพเดิมได้ หรือที่เรียกว่าทุกขตา และสรรพสิ่งทั้งที่เป็นสังขตธรรมและอสังขตธรรมมีสภาวะไม่ใช่ตัวตน ไม่ยั่งยืน ปราศจากอัตตภาวะ ที่เรียกว่าอนัตตตา

ไตรลักษณ์เป็นหลักคำสอนที่สำคัญและเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของพระพุทธศาสนาที่ต่างจากคำสอนของศาสนาพราหมณ์ กล่าวคือพระพุทธศาสนาสอนกฎแห่งความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา ส่วนศาสนาพราหมณ์แม้จะสอนว่าทุกสิ่งมีความไม่เที่ยงเป็นทุกข์ แต่ข้อสุดท้ายพราหมณ์มองว่ามีอัตตาหรืออัตมัน มีตัวตนชนิดที่เป็นอมตะอย่างยั่งยืนถาวร ไม่เปลี่ยนแปลง ดังนั้นคำสอนเรื่องไตรลักษณ์ของพระพุทธศาสนาจึงต่างจากพราหมณ์อย่างนี้

ไตรลักษณ์เป็นเอกลักษณ์ของพุทธศาสนาที่สวนกระแสของพราหมณ์

เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ประกาศธรรมจกัปปวัตตนสูตร โปรดปัญจวัคคีย์จนได้บรรลุโสดาบันเป็นพระอริยบุคคลในพระธรรมวินัยแล้ว เทศนาถกกันต่อมาพระองค์ได้ทรงแสดงอนัตตลักษณะสูตรโปรดปัญจวัคคีย์จนท่านทั้งห้าได้บรรลุอรหัตตผล เนื้อหาสาระในอนัตตลักษณะสูตรแสดงให้เห็นถึงกฎไตรลักษณ์ของสรรพสิ่งได้เป็นอย่างดี สิ่งที่พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงให้เห็นความเป็นสภาวะของสรรพสิ่งที่ตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์อย่างเป็นรูปธรรมที่ใกล้ที่สุดคือชั้น ๕ ของมนุษย์ โดยพระองค์ตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา ถ้ารูปนี้จักเป็นอัตตาแล้วไซ้ รูปนี้ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธและบุคคลพึงได้ในรูปว่า รูปของเราจะเป็นอย่างนี้ รูปของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้น ก็เพราะรูปเป็นอนัตตา ฉะนั้น รูปจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลย่อมไม่ได้ในรูปว่า รูปของเราจะเป็นอย่างนี้ รูปของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้น เวทนาเป็นอนัตตา... สัญญาเป็นอนัตตา...สังขารเป็นอนัตตา วิญญาณเป็นอนัตตา ...วิญญาณจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และบุคคลย่อมไม่ได้ในวิญญาณว่า วิญญาณของเราจะเป็นอย่างนี้ วิญญาณของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้น^๑

^๑ วิ.ม (ไทย) ๔/๒๐-๒๔/๒๗-๓๑, ส.ช. (ไทย) ๑๗/๕๗/๔๔.

จากนั้นพระพุทธองค์ได้ถามปัญจวัคคีย์ถึงขั้นที่ ๕ แต่อย่างไรก็ตามโดยสรุป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ถามว่าสิ่งเหล่านี้เที่ยงหรือไม่เที่ยง พระปัญจวัคคีย์ต่างก็ตอบว่าไม่เที่ยง ทรงถามต่อไปว่า สิ่งเหล่านี้เป็นทุกข์ไหม ได้รับคำตอบว่า เป็นทุกข์ ทรงถามโดยรอบยอดว่า สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดาควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเราคำตอบคือ ไม่ควรยึดมั่นในสิ่งเหล่านี้เลย ท้ายที่สุดพระปัญจวัคคีย์ ก็ได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์^๓

จากข้อความในอนัตตลักขณสูตรนี้จะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงไตรลักษณ์ไว้ อย่างครอบคลุมสรรพสิ่ง และได้ยกตัวอย่างของขั้นที่ ๕ ที่ตกอยู่ในกฎไตรลักษณ์ให้พระปัญจ-วัคคีย์ได้พิจารณาตามกระแสธรรมเทศนา จนในที่สุดพระปัญจวัคคีย์ก็บรรลุอรหัตผลด้วย พระธรรมเทศนานี้ จึงจัดได้ว่าหลักคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เป็นสิ่งที่น่าพิศวง เป็นเหตุที่จะ ต้องการห้าม คือ การดับทุกข์ โดยสังคัมมยนี้ เป็นยุคที่ต้องแข่งขันกันชิงดีชิงเด่น ต้องการ เกียรติยศ ชื่อเสียง จึงก่อให้เกิดปัญหาสังคมตามมามากมาย เช่นความเครียดต่อสุขภาพจิต จนไปสู่สุขภาพกายเกิดปัญหาซ้ำๆ ซากๆ โดยเฉพาะการฆ่าตัวตาย ปัญหาครอบครัวแตกแยก ปัญหายาเสพติดเป็นต้น เพราะฉะนั้น การลดปัญหาสังคมให้น้อยสุดคือ การเข้าสู่หลักไตรลักษณ์

ไตรลักษณ์ในฐานะเป็นกฎแห่งธรรมชาติ

กฎธรรมชาติเป็นสิ่งที่ละเอียดยากแก่การค้นพบ นักวิทยาศาสตร์ผู้เชี่ยวชาญอย่างมาก ก็ค้นพบในด้านที่เป็นวัตถุเท่านั้น ส่วนกฎธรรมชาติที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบนั้นครอบคลุมทั้ง วัตถุธรรมและนามธรรม ดังในอุปปาทาสูต ที่แสดงเนื้อหาแห่งไตรลักษณ์ว่าเป็นกฎธรรมชาติ ที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบและนำมาเปิดเผย ประกาศให้เวไนยสัตว์ได้รู้ ดังพระพุทธพจน์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความ ตั้งอยู่ตาม ธรรมดาความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุ นั้นว่า “สังขาร ทั้งปวงไม่เที่ยง” ครั้นรู้ บรรลุแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง” ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้น คือความตั้งอยู่ตามธรรมดาความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุ ธาตุนั้นว่า “สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์” ครั้นรู้ บรรลุแล้วจึง บอก แสดง บัญญัติ กำหนด

^๓ ส.ช. (ไทย) ๑๗/๕๔/๕๔.

เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า “สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์” ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิด ขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดาความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่ อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุนั้นว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” ครั้นรู้ บรรลุแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา”^๓

จากพระสูตรที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่าไตรลักษณ์เป็นคำสอนที่สำคัญและเอกลักษณ์ ของพระพุทธศาสนา ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงค้นพบกฎธรรมชาติด้วยพระปัญญาอันสุขุมประณีต เมื่อค้นพบแล้วทรงมาเปิดเผยประกาศแก่ชาวโลกให้รู้ตาม จัดระบบระเบียบแห่งคำสอนจาก นามธรรมให้เป็นรูปธรรม นำออกเผยแผ่และมอบไว้เป็นมรดกของโลก

๓.๒ ความหมายและความสำคัญของไตรลักษณ์

๓.๒.๑ ความหมายของไตรลักษณ์

ไตรลักษณ์ นี้มาจากภาษาบาลีว่า ติลกฺขณ แยกศัพท์ได้ ดังนี้ ตี แปลว่า สาม, ๓ ลกฺขณ แปลว่า เครื่องทำสัญลักษณ์ เครื่องกำหนด เครื่องบันทึก เครื่องทำจุดสังเกต ตรา ประทับ เปรียบได้กับภาษาอังกฤษในคำว่า Marker เมื่อรวมกันจึงได้คำว่า ติลกฺขณ แปลว่า ลักษณะสามอย่าง ภาษาไทยใช้เป็นสันสกฤตว่า ไตรลักษณ์ ไตรลักษณะ หรือสามัญญลักษณะ (Common Characteristics) อันเป็นลักษณะของสังขารทั้งหลายทั้งที่มีวิญญาณครองและไม่มี วิญญาณครองมีเสมอเหมือนกันคือ อนิจจตา ความไม่เที่ยง ทุกขตา ความเป็นทุกข์และอนัตต ตา ความเป็นสภาพไม่ใช่ตัวตน ลักษณะที่เสมอกัน หรือข้อกำหนด หรือสิ่งที่มีประจำอยู่ในตัวของ สังขารทั้งปวง เป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้และนำมาประกาศตั้งแต่ปฐมโพธิกาลจนกระทั่ง ดับขันธปรินิพพาน ต่อมาพระอรชกถาจารย์ ซึ่งเป็นสาวกรุ่นหลังได้อธิบายเพิ่มเติมเพื่อให้อนุชน ได้เข้าศึกษาเข้าใจง่ายขึ้น ลักษณะ ๓ อย่าง^๔ ได้แก่

๑. อนิจจตา (อนิจจลักษณะ) อากาศไม่เที่ยง อากาศไม่คงที่ อากาศไม่ยั่งยืน อากาศ ที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมสลายไป อากาศที่แสดงถึงความเป็นสิ่งไม่เที่ยงของขั้นที่^๕

^๓ อ.ด.ก. (ไทย) ๒๐/๑๓๑/๑๓๕.

^๔ อ.ภ.อ. (บาลี) ๑/๓๕๐/๒๘๑.

^๕ อภิธมมวาท.ฎีกา. (บาลี) ๒/๑๒๕๕/๒๗๖-๒๗๘.

๒. **ทุกข์ตา (ทุกข์ลักษณะ)** อาการเป็นทุกข์อาการที่ถูกบีบคั้นด้วยอาการเกิดขึ้นและสลายตัว อาการที่กดตัน อาการฝืนและขัดแย้งอยู่ในตัว เพราะปัจจัยที่ปรุงแต่งให้มีสภาพเป็นอย่ำนั้นเปลี่ยนแปลงไป จะทำให้คงอยู่ในสภาพนั้นไม่ได้ อาการที่ไม่สมบูรณ์มีความบกพร่องอยู่ในตัวอาการที่แสดงถึงความไม่สมบูรณ์ของขั้นนี้^๖

๓. **อนัตตตา (อนัตตลักษณะ)** อาการของอนัตตา อาการของสิ่งที่ไม่ใช่ตัวตน อาการที่ไม่เป็นตัวตน อาการที่แสดงถึงความไม่ใช่ใคร ไม่ใช่ของใคร ไม่อยู่ในอำนาจควบคุมของใคร อาการที่แสดงถึงไม่มีตัวตนที่แท้จริงของมันเอง อาการที่แสดงถึงความไม่มีอำนาจแท้จริงในตัวเลย อาการที่แสดงถึงความต่อสมรรถภาพโดยสิ้นเชิงไม่มีอำนาจกำลังอะไรต้องอาศัยพึ่งพิงสิ่งอื่น ๆ มากมาย จึงมีขึ้นได้^๗

ในวิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสะจารย์ได้อธิบายความเป็นไตรลักษณ์แห่งขั้นนี้ ๕ ดังนี้

ขั้นนี้ ๕ ชื่อว่าอนิจจะ เพราะอะไร เพราะมีความเกิดขึ้นดับไปและความเป็นอย่างอื่นหรือเพราะมีแล้วหายไปไม่เกิดขึ้น ดับไป และความเป็นอย่างอื่น เป็นอนิจจลักษณะ หรือ อาการและพิการ กล่าวคือความมีแล้วหายไป เป็นอนิจจลักษณะ

แต่ขั้นนี้ ๕ นั้นเองเป็นทุกข์ เพราะมีพระพุทธดำรัสอยู่ว่า “ยถาจิจตฺ ทุกฺขํ-สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นย่อมเป็นทุกข์” เพราะเหตุไร เพราะเบียดเบียนเฉพาะหน้าเนื่อง ๆ อาการเบียดเบียนเฉพาะหน้าเนื่อง ๆ เป็นทุกข์ลักษณะ

และขั้นนี้ ๕ นั้นแหละ ชื่อว่าเป็นอนัตตา เพราะมีพระพุทธดำรัสอยู่ว่า “ยํ ทุกฺขํ ตทนต์ตา-สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา” เพราะเหตุไร เพราะไม่เป็นไปในอำนาจ อาการไม่เป็นไปในอำนาจ เป็นอนัตตลักษณะ^๘

พระราชวรมุนีได้อธิบายไตรลักษณ์ตามแนวคัมภีร์ไว้ดังนี้^๙

ถ้ายกเอาหลักธรรมนิยามที่แสดงไตรลักษณ์ หรือสามัญลักษณ์ ๓ อย่าง มาตั้งเป็นหัวข้ออีกครั้งหนึ่งเพื่ออธิบายให้ลึกซึ้ง ยิ่งขึ้นไป ตามแนวหลักวิชาที่มีหลักฐานอยู่ในคัมภีร์ต่างๆ ดังนี้

^๖ อภิ.อนุฎีกา. (บาลี) ๑/๔๘๗.

^๗ พุ.ชา.อ. ๕/-/๑๓๖.

^๘ สมเด็จพระมหาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลเรียบเรียง, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทประยูรวงศ์พรินท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๖), ข้อ ๗๔๐ หน้า ๑๐๓๒.

^๙ พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทตำนสุทธาการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๒๔), หน้า ๗๐/๑๗.

๑. สังขารทั้งหลายทั้งปวง ไม่เที่ยง
๒. สังขารทั้งหลายทั้งปวง เป็นทุกข์
๓. ธรรมทั้งหลายทั้งปวง เป็นอนัตตา

สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง เรียกตามคำบาลีว่า เป็น อนิจจัง หรือ อนิจจะ แต่ในภาษาไทยนิยมใช้คำว่า อนิจจัง ความไม่เที่ยง ความเป็นสิ่งไม่เที่ยง หรือภาวะที่เป็นอนิจจังหรืออนิจจัง นั้นเรียกเป็นคำศัพท์ตามบาลีว่า อนิจจตา

ลักษณะที่แสดงถึงความไม่เที่ยงเรียกเป็นศัพท์ว่า อนิจจลักษณะ สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์ ในภาษาไทย บางทีใช้อธิบายภาษาพูดว่า ทุกข์ซึ่งความเป็นทุกข์ ความเป็นของทนอยู่ไม่ได้ ความเป็นสภาพมีความบีบคั้นขัดแย้งหรือภาวะที่เป็นทุกข์นั้น เรียกเป็นคำศัพท์ตามบาลีว่า ทุกฺขตา ลักษณะที่แสดงถึงความทุกข์เรียกเป็นศัพท์ว่า ทุกฺขลักษณะ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ความเป็นอนัตตา ความเป็นของไม่ใช่ตัวตน หรือภาวะที่เป็นอนัตตานี้ เรียกเป็นคำศัพท์ตามบาลีว่า อนัตตตา ลักษณะที่แสดงถึงความอนัตตา เรียกเป็นคำศัพท์ว่า อนัตตลักษณะ

๓.๒.๒ สังขารทั้งปวงกับธรรมทั้งปวง

“ธรรม” เป็นคำที่มีความหมายกว้างที่สุด กินความครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่างบรรดามิทั้งที่มีได้และได้มี ตลอดจนกระทั่งความไม่มีที่เป็นคู่กับความมีนั้น ทุกสิ่งทุกอย่างที่ใครก็ตามกล่าวถึงคิดถึง หรือรู้ถึงทั้งเรื่องทางวัตถุและทางจิตใจ ทั้งที่คิดและที่ชั่ว ทั้งที่เป็นสามัญวิสัยและเหนือสามัญวิสัย รวมอยู่ในคำว่าธรรมทั้งสิ้น ถ้าจะให้มีความหมายแคบเข้า หรือจำแนกแยกธรรมนั้นแบ่งประเภทออกไป แล้วเลือกเอาส่วนหรือด้านแห่งความหมายที่ต้องการ หรือมีเจเน้น ก็ใช้คำว่าธรรมคำเดียวเดียวโคตเต็มรูปของมันตามเดิม แต่ตกลงหรือหมายรู้อันนี้ไว้ว่า เมื่อใช้ในลักษณะนั้นๆ ในกรณีนั้นหรือในความแวดล้อมอย่างนั้นๆ จะให้ความหมายเฉพาะในแนวความหรือในขอบเขตว่าอย่างนั้นๆ เช่น เมื่อมาคู่กับธรรมหรือใช้เกี่ยวกับความประพฤติที่ดีที่ชั่วของบุคคล หมายถึง บุญ หรือคุณธรรมคือความดี เมื่อมากับคำว่า อัดตะ หรืออรรถ หมายถึงตัวหลัก หลักการ หรือเหตุ เมื่อใช้สำหรับการเล่าเรียน หมายถึงปริยัติ พุทธพจน์ หรือคำสั่งสอน เป็นต้น ธรรม ที่กล่าวถึงในหลักอนัตตา แห่งไตรลักษณ์นี้ หมายถึง สภาพะหรือสภาพทุกอย่าง ไม่มีขีดจำกัด ธรรม ในความหมายเช่นนี้จะเข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น เมื่อแยกแยะแจกแจงแบ่งประเภทออกไป เช่น จำแนกเป็นรูปธรรม และนามธรรมบ้าง โลภีธรรม และโลกุตตรธรรมบ้าง สังฆธรรมและอสังฆธรรมบ้าง กุศลธรรมและอกุศลธรรม และอัพยาภกธรรมบ้าง ธรรมที่จำแนกเป็นชุดเหล่านี้ แต่ละชุดครอบคลุมความหมายของธรรมได้หมดสิ้นทั้งนั้น แต่ชุดที่ตรงกับแง่ที่ควรศึกษาในที่นี้คือ ชุดสังฆธรรม และอสังฆธรรม

๓.๒.๓ ธรรมทั้งหลายทั้งปวงแยกประเภทได้เป็น ๒ อย่าง คือ

๑. สังขตธรรม คือ ธรรมที่ถูกปรุงแต่ง ได้แก่ ธรรมที่มีปัจจัย สภาวะที่เกิดจากปัจจัยปรุงแต่งขึ้น สภาวะที่มีปัจจัยทั้งหลายมารวมกันแต่สรรพสิ่ง สิ่งที่มีปัจจัยประกอบเข้าหรือสิ่งที่ปรากฏและเป็นไปตามเงื่อนไขของปัจจัย เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สังขารซึ่งมีรากศัพท์และคำแปลเหมือนกันหมายถึงสภาวะทุกอย่างทั้งทางวัตถุและทางจิตใจ ทั้งรูปธรรมและนามธรรม ทั้งที่เป็นโลกียะและโลกุตระ ทั้งที่ดีที่ชั่วและที่เป็นกลางๆ ทั้งหมด เว้นแต่นิพพาน
๒. อสังขตธรรม คือ ธรรมที่ไม่ถูกปรุงแต่ง ได้แก่ ธรรมที่ไม่มีปัจจัย หรือสภาวะที่ไม่เกิดจากปัจจัยปรุงแต่งไม่เป็นไปตามเงื่อนไขของปัจจัย เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วิสังขาร ซึ่ง แปลว่า สภาวะปลอดสังขารหรือสภาวะที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง หมายถึง นิพพาน

๓.๒.๔ เปรียบเทียบความหมายสังขารในชั้น ๕ กับสังขารในไตรลักษณ์

๑. สังขารในชั้น ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
๒. สังขารในไตรลักษณ์ ได้แก่ สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา

ก. **สังขารในชั้น ๕** หมายถึง สภาวะที่ปรุงแต่งจิต ให้ดี ให้ชั่ว ให้เป็นกลาง ได้แก่คุณสมบัติต่างๆ ของจิต มีเจตนาเป็นตัวนำที่ปรุงแปรการตรึกตรองนึกคิดในใจและการแสดงออกทางกายวาจาให้เป็นไปต่างๆ เป็นตัวการของการทำกรรม เรียกว่า ๖ เครื่องปรุงของจิต เช่น ศรัทธา สติ หิริ เป็นต้น

ข. **สังขารในไตรลักษณ์** หมายถึง สภาวะที่ถูกปรุงแต่งคือ สภาวะที่เกิดจากเหตุปัจจัย ปรุงแต่งขึ้นทุกอย่าง ประตามี ไม่ว่าจะเป็นรูปธรรมหรือนามธรรมก็ตาม เป็นด้านร่างกายหรือจิตใจก็ตาม มีชีวิตหรือไร้ชีวิตก็ตาม อยู่ในจิตใจหรือวัตถุภายนอกก็ตาม เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สังขตธรรมคือทุกสิ่งทุกอย่าง เว้นนิพพาน จะเห็นว่า สังขารในชั้น ๕ มีความหมายแคบกว่า สังขารในไตรลักษณ์ หรือเป็นส่วนหนึ่งของสังขารในไตรลักษณ์นั่นเองความต่างกันและแคบกว่ากันนี้ เห็นได้ชัดทั้งโดยความหมายของศัพท์และโดยองค์ธรรม

สิ่งที่ปิดบังไตรลักษณ์ทั้งที่ความเป็นอนิจจัง ทุกข์ และอนัตตา นี้ เป็นลักษณะสามัญของสิ่งทั้งหลาย เป็นความจริงที่แสดงตัวของมันเองอยู่ตามธรรมดาตลอดเวลา แต่คนทั่วไปก็มองไม่เห็น ทั้งนี้เพราะเป็นเหมือนมีสิ่งปิดบังคอยซ่อนคลุมนี้ คือ

๑. สันตติ บังอนิจลักษณะ
๒. อิริยาบถ บังทุกลักษณะ
๓. มณะ บังอนัตตลักษณะ

ข้อที่ ๑ ท่านกล่าวว่า เพราะมิได้มโนสิการความเกิดและความดับหรือความเกิดขึ้นและความเสื่อมสิ้นไปก็ถูก สันตติคือความสืบต่อหรือความเป็นไปอย่างต่อเนื่อง ปิดบังไว้ อนิจจังลักษณะจึงไม่ปรากฏ

ข้อที่ ๒ ท่านกล่าวว่า เพราะมิได้มโนสิการความบีบคั้นกดดันที่มีอยู่ตลอดเวลา ก็ถูกอิริยาบถคือความยกย้ายเคลื่อนไหว ปิดบังไว้ ทุกลักษณะจึงไม่ปรากฏ

ข้อที่ ๓ ท่านกล่าวว่า เพราะมิได้มโนสิการความแยกย่อยออกเป็นธาตุต่างๆ ก็ถูกมณะคือความเป็นแห่งเป็นก้อนเป็นชิ้นเป็นอันเป็นมวลหรือเป็นหน่วยรวม ปิดบังไว้ อนัตตลักษณะ จึงไม่ปรากฏ

๓.๒.๕ ประโยชน์ของการเรียนรู้เรื่องไตรลักษณ์

๑. **ประโยชน์ของการเรียนรู้เรื่องอนิจจัง** เมื่อได้เรียนรู้ความไม่เที่ยงของสิ่งทั้งปวงแล้ว จะได้ประโยชน์หลายประการ ดังนี้

ก. ความไม่ประมาท ทำให้คนไม่ประมาทหมัวเมาในวัยยังหนุ่มสาว ในความไม่โรคและในชีวิต เพราะความตายอาจมาถึงเมื่อไรก็ได้ไม่แน่นอน ทำให้ไม่ประมาทในทรัพย์สิน เพราะคนมีทรัพย์สินอาจกลับเป็นคนจนได้ ทำให้ไม่ดูหมิ่นผู้อื่น เพราะผู้ที่ไร้ทรัพย์ ไร้ยศ ต่ำต้อยกว่า ภายนอกอาจมีทรัพย์ มียศ และเจริญรุ่งเรืองกว่าก็ได้ เมื่อคิดได้ดังนี้จะทำให้สำรวมตน อ่อนน้อม ถ่อมตน ไม่โอ้อวด หวังทำใหญ่ ยกตนข่มท่าน

ข. ทำให้เกิดความพยายาม เพื่อที่จะก้าวไปข้างหน้า เพราะรู้ว่าถ้าเราพยายามก้าวไปข้างหน้าแล้วชีวิตย่อมเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดี

ค. ความไม่เที่ยงแท้ ทำให้รู้สภาพการเปลี่ยนแปลงของชีวิต เมื่อประสบกับสิ่งไม่พอใจ ก็ไม่สิ้นหวังและเป็นทุกข์ ไม่ปล่อยตนไปตามเหตุการณ์นั้นๆ จนเกินไป พยายามหาทางหลีกเลี่ยงสิ่งที่ไม่ดี

๒. **ประโยชน์ของการเรียนรู้เรื่องทุกขัง** เมื่อผู้ใดได้เรียนรู้เรื่องความทุกข์แล้ว จะรู้ว่าความทุกข์เป็นของธรรมดาประจำโลกอย่างหนึ่ง ซึ่งใครๆ จะหลีกเลี่ยงได้ยาก ต่างกันก็แต่เพียงรูปแบบของทุกข์นั้น เมื่อความทุกข์เกิดขึ้นแก่ชีวิต ผู้มีปัญญาตรงเห็นความจริงว่าความทุกข์เป็นสังขธรรมอย่างหนึ่งของชีวิต ชีวิตย่อมระคนด้วยทุกข์เป็นธรรมดา เมื่อเห็นเป็นธรรมดา

ความยึดมั่นก็มีน้อยความทุกข์สามารถลดลงได้หรืออาจหายไป เพราะไม่มีความยึดมั่น ความสุขที่เกิดจากการปล่อยวางย่อมเป็นสุขอันบริสุทธิ์

๓. **ประโยชน์ของการเรียนรู้เรื่องอนัตตา** การเรียนรู้เรื่องอนัตตา ทำให้เรารู้ความจริงของสิ่งทั้งปวง ไม่ต้องถูกหลอกหลวง จะทำให้คลาย ตัณหา มานะ ทิฏฐิ ทำให้ไม่ยึดมั่น เมากายเบาใจ เพราะเรื่องอนัตตาสอนให้เรารู้ว่า สิ่งซาททั้งปวง เป็นไปเพื่ออาพาธ ผินความปรารถนา บังคับบัญชาไม่ได้ อย่างน้อยที่สุดเราจะต้องยอมรับความจริงอย่างหนึ่งว่า ตัวเราจะต้องพบกับธรรมชาติแห่งความเจ็บปวดความแก่ชรา และความตายจากครอบครัวและญาติพี่น้องตลอดจนทุกสิ่งทุกอย่าง

๓.๓ หลักการและกระบวนการเกิดของไตรลักษณ์

ในวิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสจารย์ได้กล่าวถึงปฏิปทาญาณทัสนวิสุทธิ คือการปฏิบัติของพระโยคาวจรผู้ต้องการเห็นทางดำเนินอย่างบริสุทธิ์ จะต้องปฏิบัติในอุทกยัพพญาณซ้ำอีก เพื่อให้เห็นไตรลักษณ์ ดังข้อความว่า

พระโยคาวจรผู้ปรารถนาจะบรรลุอนุโลมญาณจะต้องกระทำโยคะ (ประกอบ) ในญาณทั้งหลายดังกล่าวนี้ ตั้งแต่อุทกยัพพญาณ (อย่างแรก) ซึ่งพ้นแล้วจากอุปกิเลสเป็นต้นไป การทำความเพียรในอุทกยัพพญาณเพื่อจะได้การกำหนดรู้(ไตร)ลักษณ์อย่างชัดเจน โดยท่านอธิบายว่าอุทกยัพพญาณในตอนต้นๆ เป็นญาณที่ถูกรูปกิเลส ๑๐ ทำให้มัวหมอง ไม่อาจกำหนดไตรลักษณ์ให้ชัดเจนตามสภาพที่เป็นจริงได้ แต่ถ้าเจริญอุทกยัพพญาณ (อย่างแรก) ที่พ้นจากอุปกิเลสแล้วจึงสามารถกำหนดรู้ไตรลักษณ์ได้

การที่ไตรลักษณ์ไม่ปรากฏเป็นอย่างนี้ คืออนิจจลักษณะไม่ปรากฏ เพราะถูกสันตติปิดบังไว้ และพระโยคาวจรไม่มโนการถึงความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป การที่ทุกขลักษณะไม่ปรากฏเพราะถูกอริยาบถปิดบังไว้ และพระโยคาวจรไม่มโนการถึงความถูกบีบคั้นอยู่เนื่องๆ และการที่อนัตตลักษณะไม่ปรากฏเพราะถูกมณะ (กลุ่มก้อน) ปิดบังไว้ และไม่มโนการถึงความแยกจากกันได้แก่ธาตุต่างๆ ต่อเมื่อกำหนดจากความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป สันตติย่อมไม่อาจปิดบังได้ อนิจจลักษณะจึงปรากฏตามสภาพที่เป็นจริง เมื่ออริยาบถถูกเพิกเพราะมโนการถึงความถูกบีบคั้นอยู่เนื่องๆ ทุกขลักษณะจึงปรากฏตามสภาพที่เป็นจริงได้ เมื่อทำสมาธิวิปัสสนา (ย่อยก่อนออก) ได้เพราะแยกธาตุต่างๆ ออก อนัตตลักษณะจึงปรากฏตามสภาพที่เป็นจริงได้^{๙๐}

^{๙๐} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, ข้อ ๗๓๘, หน้า ๑๐๔๑.

ตามหลักการนี้ผู้ปฏิบัติจึงต้องรู้จักสันตติ อริยาบถและขณะ และกำหนดมโนการให้ถูกต้องจึงจะเห็นสภาพของไตรลักษณ์

นอกจากนี้ในวิสุทธิมรรค^{๙๑} พระพุทธโฆสจารย์ยังได้ยกทุกขลักษณะจากปฏิสัมภิทามรรค มาแสดงไว้ถึง ๑๐ แบบ เรียกว่า โศ ๑๐ และในพระไตรปิฎกยังมีการแสดงทุกขลักษณะไว้ในแบบอื่นๆ อีกมากมาย แต่คัมภีร์ที่รวบรวมไว้เป็นเบื้องต้นเหมาะสำหรับเป็นคู่มือสำหรับปฏิบัติธรรม ได้แก่ คัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค เพราะสามารถจะจำคำที่คนโบราณใช้กำหนดกันจากคัมภีร์นี้ แล้วนำไปใช้ได้ทันที ดังที่ท่านแสดงไว้เป็นต้นว่า “จกฺขุ อหุตฺวา สมฺภูตฺ ทุคฺวา น ภวิสฺสตีติ ววตฺเตติ” นักปฏิบัติธรรมย่อมกำหนดว่า “จักขุปสาท ที่ยังไม่เกิด ก็เกิดมีขึ้น พอมีขึ้นแล้วต่อไปก็จะกลายเป็นไม่มีไปอีก” เป็นต้น (ให้ฟังเสียงถึงลักษณะที่บีบบังคับตัวเองให้ต้องเปลี่ยนไปก็จะกลายเป็นการกำหนดทุกขลักษณะ)

๓.๓.๑ ความแตกต่างแห่งอนัตตา กับ อนัตตลักษณะ

อนัตตา หมายถึง ชั้นที่ ๕ ทั้งหมด เป็นปรมาตถ์ เป็นสภาวะธรรม มีอยู่จริง, คำว่า “ทุกขัง” เป็นคำไวพจน์ชื่อหนึ่งของชั้นที่ ๕

ส่วนอนัตตลักษณะ หมายถึง เครื่องกำหนดชั้นที่ ๕ ทั้งหมดซึ่งเป็นตัวทุกขัง อนัตตลักษณะเป็นบัญญัติ ไม่ใช่สภาวะธรรม ไม่มีอยู่จริง ดังที่ท่านกล่าวไว้ในอฏฐุสาลินีว่า

ถามว่า กิวิปัสสนาที่เป็นอุฏฐานคามินี มีอะไรเป็นอารมณ์ **ตอบว่า** มีลักษณะเป็นอารมณ์.

ชั้นชื่อว่าลักษณะ มีคติเป็นบัญญัติ เป็นธรรม ที่ไม่ควรกล่าวถึง แต่ว่าภิกษุใดกำหนดลักษณะ ๓ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ชั้นที่ ๕ ของภิกษุนั้นย่อมเป็นตุงจากศพผูกที่คอ ญาณมีสังขารเป็นอารมณ์นั้นแหละยอมออกไป จากสังขาร. เหมือนอย่างภิกษุรูปหนึ่ง ต้องการจะซื้อบาตรเห็นบาตรที่พ่อค้าบาตรนำมาแล้วก็มีความยินดีว่าเรึงคิดว่า เราจักถือเอาบาตร ดังนี้ เมื่อทดลองดู จึงเห็นรูทะลุ ๓ แห่ง ภิกษุนั้นหมดความอาลัยในรูทะลุทั้งหลายก็หาไม่ ที่แท้หมดความอาลัยในบาตร ฉันทใด ภิกษุกำหนดลักษณะทั้ง ๓ แล้วจึงเป็นผู้หมดความอาลัยในสังขารทั้งหลาย ฉันทนั้นเหมือนกัน พึงทราบว่าเป็นวิปัสสนานั้นยอมออกไปจากสังขารด้วยญาณมีสังขารเป็นอารมณ์^{๙๒}

^{๙๑} อภ.ส.อ. (บาลี) ๒/-๑๕๔.

^{๙๒} อภ.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๖๔-๓๖๒/๒๖๘-๓๐๔.

อนัตตลักษณะทำให้เราทราบได้ว่าขันธ ๕ ไม่มีตัวตน ไร้อำนาจ ไม่มีเนื้อแท้แต่อย่างใด ได้แก่ อากาโรที่ไร้อำนาจบังคับตัวเองให้ไม่เปลี่ยนแปลงไปของขันธ ๕ เช่น อากาโรที่ขันธ ๕ บังคับตนไม่ให้เกิดขึ้นไม่ได้ ไม่ให้เสื่อมสิ้นไปเป็นขันธ ๕ อันใหม่ไม่ได้, อากาโรที่ขันธ ๕ บังคับตนไม่ให้เกิดขึ้นไม่ได้ ไม่ให้กลับไปไม่มีอีกครั้งไม่ได้ (บังคับให้ไม่หมดไปไม่ได้) เป็นต้น^{๑๓}

๓.๓.๒ ความแตกต่างแห่งอนิจจะ กับ อนิจจลักษณะ

ตามคัมภีร์พระพุทธศาสนาท่านให้ความหมายของ ขันธ กับ ไตรลักษณ์ ไว้คู่กัน เพราะเป็นลักษณะวันตะ และ ลักษณะ ของกันและกัน ดังนี้

อนิจจัง (อนิจจ) หมายถึง ขันธ ๕ ทั้งหมด เป็นปรมาัตถ์ เป็นสภาวะธรรม มีอยู่จริง, คำว่า “อนิจจัง” เป็นคำไวพจน์ชื่อหนึ่งของขันธ ๕

อนิจจลักษณะ (อนิจจตา, อนิจจลักษณะ) หมายถึง เครื่องกำหนดขันธ ๕ ทั้งหมด ซึ่งเป็นตัวอนิจจัง

อนิจจลักษณะ เป็นบัญญัติ ไม่ใช่สภาวะธรรม ไม่มีอยู่จริง ดังที่ท่านกล่าวไว้ในอฏฐุทสาลินี ว่า “วุฏฐานคามินี ปน วิปัสสนา กิมารมมณาติ ลกขณารมมณาติ, ลกขณํ นาม ปณฺณตฺติคฺคิ กํ น วตฺตพฺพมฺมุฏฺถ. = กิวุฏฐานคามินีวิปัสสนา มีอะไรเล่าเป็นอารมณ์ ตอบว่า มีลักษณะเป็นอารมณ์ ชื่อว่าลักษณะมีคติเป็นบัญญัติ เป็นนวัตตัพพธรรม”

อนิจจลักษณะ ทำให้เราทราบได้ว่า ขันธ ๕ เป็นของไม่เที่ยง ไม่คงที่ ไม่ยั่งยืน ซึ่งได้แก่ อากาโรความเปลี่ยนแปลงไปของขันธ ๕ เช่น อากาโรที่ขันธ ๕ เคยเกิดขึ้นแล้วเสื่อมสิ้นไปเป็นขันธ ๕ อันใหม่, อากาโรที่ขันธ ๕ เคยมีขึ้นแล้วก็ไม่มีอีกครั้ง เป็นต้น^{๑๔}

ในวิสุทธิมรรค^{๑๕} พระพุทธโฆสจารย์ได้ยกอนิจจลักษณะจากคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคมาแสดงไว้ถึง ๒๕ แบบ เรียกว่า “โต ๒๕” และในพระไตรปิฎกยังมีการแสดงอนิจจลักษณะไว้ในแบบอื่นๆ อีกมากมาย แต่คัมภีร์ที่รวบรวมไว้เป็นเบื้องต้นเหมาะสำหรับเป็นคู่มือสำหรับปฏิบัติธรรม ได้แก่ คัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค เพราะสามารถจะจำคำที่คนโบราณใช้กำหนดกันจากคัมภีร์นี้แล้วนำไปใช้ได้ทันที ดังที่ท่านแสดงไว้เป็นต้นว่า “จกฺขุ อหฺตฺวา สมฺภูตฺ หฺตฺวา น ภวิสฺสติ ววฺตฺเตติ =

^{๑๓} ยภิ.มูลฎีกา. (บาลี) ๒/-/๑๕๔.

^{๑๔} วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๗๔๐/๓๑๓.

^{๑๕} วิสุทธิ.มหาฎีกา. (บาลี) ๒/-/๗๓๔.

นักปฏิบัติธรรมย่อมกำหนดว่า “จักขุประสาทที่ยังไม่เกิดก็เกิดมีขึ้น พอมีขึ้นแล้วต่อไปก็จะกลายเป็นไม่มีไปอีก” เป็นต้น (ให้เพ่งเล็งถึงลักษณะอากาโรที่เปลี่ยนไป จะเป็นการกำหนดอนิจจลักษณะ)^{๑๖}

๓.๓.๓ ความแตกต่างแห่งทุกข์ กับทุกข์ลักษณะ

ทุกข์ (ทุกข์) หมายถึง ขันธ ๕ ทั้งหมด เป็นปรมาัตถ์ เป็นสภาวะธรรม มีอยู่จริง, คำว่า “ทุกข์” เป็นคำไวพจน์ชื่อหนึ่งของขันธ ๕

ทุกข์ลักษณะ (ทุกข์ตา, ทุกฺขลกฺขณํ) หมายถึง เครื่องกำหนดขันธ ๕ ทั้งหมดซึ่งเป็นตัวทุกข์ ทุกข์ลักษณะ เป็นบัญญัติ ไม่ใช่สภาวะธรรม ไม่มีอยู่จริง ดังที่ท่านกล่าวไว้ในอฏฐุทสาลินี ว่า “วุฏฐานคามินี ปน วิปัสสนา กิมารมมณาติ ลกขณารมมณาติ, ลกขณํ นาม ปณฺณตฺติคฺคิ กํ น วตฺตพฺพมฺมุฏฺถ. = กิวุฏฐานคามินีวิปัสสนา มีอะไรเล่าเป็นอารมณ์ ตอบว่า มีลักษณะเป็นอารมณ์ ชื่อว่า ลักษณะมีคติเป็นบัญญัติ เป็นนวัตตัพพธรรม.” ทุกข์ลักษณะ ทำให้เราทราบได้ว่า ขันธ ๕ เป็นทุกข์ บีบคั้น นากลัวมาก ซึ่งได้แก่ อากาโรความบีบคั้นบังคับให้เปลี่ยนแปลงไปอยู่เป็นเนื่องนิงของขันธ ๕ เช่น อากาโรที่ขันธ ๕ บีบบังคับตนจากที่เคยเกิดขึ้น ก็ต้องเสื่อมสิ้นไปเป็นขันธ ๕ อันใหม่, อากาโรที่ขันธ ๕ จากที่เคยมีขึ้น ก็ต้องกลับไปเป็นไม่มีอีกครั้ง เป็นต้น^{๑๗}

ในวิสุทธิมรรค^{๑๘} ท่านได้ยกอนัตตลักษณะจากปฏิสัมภิทามรรคมาแสดงไว้ ๕ แบบ เรียกว่า “โต ๕” และในพระไตรปิฎกยังมีการแสดงอนัตตลักษณะไว้ในแบบอื่นๆ อีกมากมาย แต่คัมภีร์ที่รวบรวมไว้เป็นเบื้องต้นเหมาะสำหรับเป็นคู่มือสำหรับปฏิบัติธรรมได้แก่คัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค เพราะสามารถจะจำคำที่คนโบราณใช้กำหนดกันจากคัมภีร์นี้แล้วนำไปใช้ได้ทันที ดังที่ท่านแสดงไว้เป็นต้นว่า “จกฺขุ อหฺตฺวา สมฺภูตฺ หฺตฺวา น ภวิสฺสติ ววฺตฺเตติ” = นักปฏิบัติธรรม ย่อมกำหนดว่า “จักขุประสาทที่ยังไม่เกิดก็เกิดมีขึ้น พอมีขึ้นแล้วต่อไปก็จะกลายเป็นไม่มีไปอีก” เป็นต้น (ให้เพ่งเล็งถึงลักษณะที่ไร้อำนาจบังคับตัวเองให้ ไม่เปลี่ยนแปลงไปไม่ได้ ก็จะเป็นการกำหนดอนัตตลักษณะ)

๓.๓.๔ หลักการกำหนดไตรลักษณ์

ไตรลักษณ์ แบบสามัญญลักษณะนี้ ไม่ได้แสดงตัวของมันเองอยู่ตลอดเวลา เพราะเมื่อใดที่จิตไม่เข้าไปคิดถึงขันธ ๕ เทียบเคียง สังเกต ไตรตรอง ให้อบอบตามแบบที่ท่าน

^{๑๖} ยภิ.วิ.อ. (บาลี) ๒/๑๕๔/๕๔.

^{๑๗} ยภิ.มูลฎีกา. (บาลี) ๒/๑๕๔.

^{๑๘} ยภิ.อนฎีกา. (บาลี) ๒/๑๕๔.

วางไว้ในพระไตรปิฎก เช่น “จกขุ อหุตฺวา สมฺภูตฺ หุตฺวา น ภวิสสตีติ วุตฺเตติ” = นักปฏิบัติธรรม ย่อมกำหนดว่า “จักขุประสาทที่ยังไม่เกิดก็เกิดมีขึ้น พอมีขึ้นแล้วต่อไปก็จะกลายเป็นไม่มีไปอีก” เป็นต้น ไตรลักษณ์ในพระไตรปิฎกและอรรถกถาก็จะไม่ปรากฏตัวขึ้น โดยเฉพาะอนัตตลักษณะที่ระบุไว้ในหลายแห่งว่า พระพุทธเจ้าเท่านั้น ที่จะสามารถทำความเข้าใจเองแล้ว เอามาบอกสอนให้คนอื่นเข้าใจตามได้^{๑๙}

สิ่งที่ปิดบังไตรลักษณ์ แบบสามัญญลักษณ์^{๒๐} ในคัมภีร์แสดงไว้ ๓ อย่างคือ สันตติ อิริยาบถ และ ฆนะ ดังนี้

๑) สันตติปิดบังอนิจจลักษณะ^{๒๑}

สันตติ คือ การสืบต่อเนื่องกันไปไม่ขาดสายของชั้น ๕ โดยสืบต่อเนื่องจากจิตดวงหนึ่ง ที่ดับไป จิตดวงใหม่ก็เกิดขึ้นต่อกันในทันที, หรือ รูปๆ หนึ่งดับไป รูปใหม่ๆ ก็เกิดต่อกันไปในทันที หรือบางทีรูปเก่ายังไม่ดับรูปใหม่ก็เกิดขึ้นมาซ้อนทับกันเข้าไปอีก สันตติเป็นกฎธรรมชาติ เป็นนิยามห้ามไม่ได้ เว้นแต่จะดับขันธวิริณีพพานแล้วเท่านั้น สันตติจึงจะไม่เป็นไป, แม้นิออสัญญสตัดภพและผู้เข้านิโรธสมาบัติท่านก็ยังจัดว่ามีสันตติของจิตอยู่นั่นเอง

สันตติที่เกิดขึ้นสืบต่อกันไปอย่างรวดเร็วไม่ขาดสายนี้ จะทำให้เรารู้สึกเหมือนกับว่า ชั้น ๕ ไม่เกิดไม่ดับ ทั้งที่ความจริงแล้วเกิดดับต่อกันวินาทีละนับครั้งไม่ได้ ในคัมภีร์ท่านจึงกล่าวว่า “สันตติปิดบังอนิจจลักษณะ” เพราะอนิจจลักษณะเป็นเครื่องกำหนดความไม่สืบต่อของชั้น ๕ ที่มีขอบเขตของเวลาในการดำรงอยู่จำกัดมาก ซึ่งตรงกันข้ามกับสันตติที่ต่อกันจนดูราวกับว่า ไม่เปลี่ยนแปลงอะไรเลย การที่ยังพิจารณาอนิจจลักษณะว่า “ชั้นที่ยังไม่เกิดก็เกิดมีขึ้น พอมีขึ้นแล้วต่อไปก็จะกลายเป็นไม่มีไปอีก” เป็นต้น ไม่บ่อย ไม่ต่อเนื่อง หรือเพิ่งเริ่มกำหนด จึงยังไม่เกิดความชำนาญ อนิจจลักษณะที่กำหนดอยู่ก็ไม่ชัดเจน ไม่เข้าใจกระจ่างเท่าไร สันตติจึงยังมีอำนาจรบกวนไม่ให้กำหนดอนิจจลักษณะได้ชัดเจนแจ่มแจ้ง

สำหรับวิธีการจัดการกับสันตติไม่ให้มีผลกับการกำหนดอนิจจลักษณะนั้นไม่มีวิธีจัดการกับสันตติโดยตรง เพราะสันตติเป็นธรรมชาติ เป็นธรรมชาติของชั้น ๕ ไปห้ามกันไม่ได้ แต่ท่านก็ยัง

^{๑๙} อภ. ส.อ. (บาลี) ๑/๓๕๐.

^{๒๐} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๘๐.

^{๒๑} ส.อ. (บาลี) ๑/๑๑๔๓.

คงให้พิจารณาอนิจจลักษณะแบบเดิมเป็นต้นว่า “ชั้นที่ยังไม่เกิดก็เกิดมีขึ้น พอมีขึ้นแล้วต่อไปก็จะกลายเป็นไม่มีไปอีก” ดังนี้ ต่อไป โดยทำให้มาก ให้อต่อเนื่อง ให้บ่อยครั้งเข้า อนิจจลักษณะก็จะปรากฏชัดขึ้น และสันตติแม้จะยังมีอยู่ตามเดิม แต่ก็จะไม่อำนาจปกปิดอนิจจลักษณะ หรือทำให้อนิจจลักษณะไม่ชัดเจนอีกต่อไป

อนึ่ง สันตติไม่ได้ปิดบังอนิจจจ เพราะอนิจจจ ก็คือ ชั้น ๕ ซึ่งชั้น ๕ ที่เป็นโลกียะโดยมากแล้วจริงๆ แม้ไม่ได้ศึกษาคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็สามารถจะเห็นได้ ดังที่ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาหาสติปัฏฐานสูตรว่า “กาม์ อุตฺตฺนํ เสยฺยกาปิ ทราภา ญฺเฒฺปิวนาทิกาเลสฺสุหิ เวทยมาณา สฺสุหิ เวทนํ เวทยามาติ ปชานนฺติ น ปเนตฺ เหวรูปิ ชานนํ สนฺนสฺยา วุตฺติ = ความจริงแล้ว แม้แต่พวกทวารกแบบะมีความสุขอยู่ในเวลาขณะที่ดื่มนม ก็ย่อมมีรู้อุดอยู่ว่า เรามีสุขเวทนา (คือ รู้ตัวว่ากำลังมีความสุข) อยู่ ดังนี้ แต่การรู้อย่างนี้ท่านไม่ได้ประสงค์เอา (ในการเจริญสติปัฏฐาน)” ดังนี้ ดังนั้น แม้เราจะดูทีวีซึ่งมีการยับเยอน มีสีเปลี่ยนไปมาอยู่มากมายก็ตาม แต่หากไม่มโนการถึงอนิจจลักษณะว่า “ชั้นที่ยังไม่เกิดก็เกิดมีขึ้น พอมีขึ้นแล้วต่อไปก็จะกลายเป็นไม่มีไปอีก” เป็นต้น เราก็จะไม่สามารถเห็นอนิจจลักษณะได้เลยและความจริงหากยังดูทีวีอยู่ก็คงจะพิจารณาไตรลักษณ์ได้ไม่ถี่ หรือไม่ได้เลยด้วย เพราะอกุศลจิตจะเป็นตัวขัดขวางการพิจารณาใคร่ครวญค้นคิดธรรม

๒) อิริยาบถปิดบังทุกขลักษณะ^{๒๒}

อิริยาบถคือ รูปแบบกิริยาการกระทำต่างๆ เช่น การยืน การเดิน

การนั่ง การนอน การแล การเหลียว เป็นต้น การเปลี่ยนอิริยาบถนั้น บางครั้งก็อาจทำเพื่อบรรเทาความเจ็บปวด แต่โดยมากแล้ว เราเปลี่ยนเพื่อทำกิจกรรมต่างๆ โดยที่ยังไม่ต้องเกิดความทุกข์ความเจ็บปวดขึ้นมาก่อนก็ได้ เช่น นั่งสมาธิ เดินจงกรม เป็นต้น อิริยาบถเป็นการเปลี่ยนแปลงของรูปคล้ายกับวิญญูตติรูป ดังนั้น ท่านจึงระบุไว้ในตอนท้ายของอรรถกถาหาสติปัฏฐานสูตรและฎีกาว่า “ไม่พึงพิจารณาตั้งแต่เพิ่งเริ่มต้นกำหนด” ส่วนเหตุผลท่านก็ให้ไว้เหมือนกับอสมมสนรูป นั่นคือ เพราะเป็นเพียงความเปลี่ยนแปลงของรูป ไม่ใช่สภาวะธรรมโดยตรง จึงไม่ควรกำหนดนั่นเอง

อิริยาบถที่เปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลาทั้งวันนี้ จะทำให้เรารู้สึกเหมือนกับว่า ชั้น ๕ ไม่ได้บีบคั้นบังคับตัวเองให้ต้องเปลี่ยนแปลงไปแต่อย่างใด ทั้งที่ความจริงแล้ว แม้ขณะที่เราเปลี่ยน

^{๒๒} อ.อ.เอกก.ฎีกา. (บาลี) ๒/๔๕๓.

และขณะนั่นเอง มีเหตุให้เกิดชั้นที่เหลือนั้นเกิดอยู่มากมาย หลังจากนั้นโดยทั่วไปก็ยังมีผลที่จะเกิดสืบต่อไปอีกมากมาย การที่ยังพิจารณาองค์ลักษณะว่า “ชั้นที่ยังไม่เกิดก็เกิดมีขึ้น พอมีขึ้นแล้วต่อไปก็จะกลายเป็นไม่มีไปอีก” เป็นต้น (โดยมุ่งถึงความไม่มีอำนาจส่วนตัว เป็นไปตามหมู่ปัจจัยเป็นอนกอนันต์) ไม่บ่อย ไม่ต่อเนื่อง หรือเพิ่งเริ่มกำหนด จึงยังไม่เกิดความชำนาญ อนาคตลักษณะที่กำหนดอยู่ก็จะไม่ชัดเจน ไม่เข้าใจกระจ่างเท่าไร ขณะจึงยังมีอำนาจครอบคลุมไม่ให้กำหนดองค์ลักษณะได้ชัดเจนแจ่มแจ้ง

สำหรับวิธีการจัดการกับขณะไม่ให้มีผลกับการกำหนดอนาคตลักษณะนั้น ไม่มีวิธีการโดยตรง เพราะขณะเหล่านี้มีอยู่เป็นปกติ หากธรรมต่างๆ ไม่มีความสัมพันธ์กันเองกันแล้ว ก็เท่ากับนิพพานไป แต่ท่านก็ยังคงให้พิจารณาองค์ลักษณะแบบเดิมเป็นต้นว่า “ชั้นที่ยังไม่เกิดก็เกิดมีขึ้น พอมีขึ้นแล้วต่อไปก็จะกลายเป็นไม่มีไปอีก” โดยมุ่งถึงความไม่มีอำนาจส่วนตัว เป็นไปตามหมู่ปัจจัยเป็นอนกอนันต์ ต่อไป โดยทำให้มาก ให้ต่อเนื่อง ให้บ่อยครั้งเข้า อนาคตลักษณะก็จะปรากฏชัดขึ้น และขณะต่างๆ แม้จะยังมีอยู่ตามเดิม แต่ก็จะมีอำนาจปกปิดอนาคตลักษณะ หรือทำให้อนาคตลักษณะไม่ชัดเจนอีกต่อไป

อนึ่ง ขณะ ไม่ได้ปิดบังอนาคต เพราะอนาคตคือ ชั้น ๕ ซึ่งชั้น ๕ ที่เป็นโลกิยะโดยมากแล้วใครๆ แม้ที่ไม่ได้ศึกษาคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็สามารถจะเห็นได้ ดังที่ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถามหาสติปัฏฐานสูตรว่า “กาม อุตทานเสยยกาปิ ทารกา ถณูปวินาทิกาเลสฺสุ เวทยมานา สฺสุ เวทน เวทยามาติ ปชานนฺติ น ปเนตฺ เอรูปฺนิ ชานนํ สนฺธาย วุตฺตํ = ความจริงแล้ว แม้แต่พวกทารกแบบเบามีความสุขอยู่ในเวลาขณะที่ดื่มนม ก็ย่อมรู้จักอยู่ว่า เรามีสุขเวทนา (คือ รู้ตัวว่ากำลังมีความสุข) อยู่ ดังนี้ แต่การรู้อย่างนี้ท่านไม่ได้ประสงค์เอา (ในการเจริญสติปัฏฐาน)” ดังนี้ ดังนั้นแม้เราจะเห็นหมู่เป็นชั้นๆ จนไม่เหลือสภาพความเป็นหมู่อันๆ ให้เห็นเลยก็ตาม หรือ จะเป็นนักวิทยาศาสตร์แยกอะตอม (atom) ออกจนสิ้น เหลือแต่ควาร์ก (quark) กับกลูออน (gluon) หรือแยกได้มากกว่านั้นก็ตามที่ แต่หากไม่มนสิการถึงอนิจลักษณะว่า “ชั้นที่ยังไม่เกิดก็เกิดมีขึ้น พอมีขึ้นแล้วต่อไปก็จะกลายเป็นไม่มีไปอีก” เป็นต้น (โดยมุ่งถึงความเบียดเบียนบีบคั้น) เราก็จะไม่สามารถเห็นอนาคตลักษณะได้เลย เพราะความสำคัญของการเจริญวิปัสสนาอยู่ที่การนึกอาวชชานการถึงไตรลักษณ์อย่างละเอียดบ่อยๆ เพื่อเปลี่ยนวิปัสสนาทางกัญจิ จิต และสัญญา ไม่ใช่การทำลายชั้น ๕ เป็นชั้นๆ ด้วยน้ำมือของชั้นนั่นเองแต่อย่างใดเลย

ความแตกต่างแห่งอนิจจัง กับ อนิจจตา เป็นต้น^{๘๔}

ชาวพุทธไทยมักสับสนระหว่างคำว่า อนิจจัง อนิจจตา และ อนิจจลักษณะ เป็นอย่างมาก เรื่องนี้ควรทำความเข้าใจว่า ปกติแล้วในคัมภีร์ชั้นอรรถกถา อนิจจัง หมายถึง ตัวชั้น ๕, ส่วน อนิจจตานั่น หมายถึง อากาศความเป็นไปของชั้น ๕ ได้แก่ อนิจจลักษณะ นั่นเอง ในทุกขังทุกขตา และทุกขลักษณะ ก็ให้กำหนดศัพท์ตามนี้เหมือนกัน

ความแตกต่างแห่งทุกขัง อนิจจัง กับ ทุกขตา อนิจจตา เป็นต้น ที่ปรากฏในคัมภีร์ในวิสุทธิมรรค อานาปานกถา ดังข้อความว่า

“อนิจฺจนฺติ ปรณฺจฺจนฺตา. กสฺมา อุปฺปาทวยณฺณตฺตคฺคาว่า. อนิจฺจตาติ เตสฺเสยว อุปฺปาทวยณฺณตฺตตฺ, ทฺตฺวา อภาโว วา, นิพฺพตฺตานิ เตเนวากาเรน อฏฺฐตฺวา ชณฺภวฺเคน เกทฺติ อตฺโถ. = ที่ชื่อว่า อนิจจัง ได้แก่ ชั้น ๕. ถามว่า ทำไม ? ตอบว่า เพราะเป็นของมีความเกิดขึ้นแล้วแปรเป็นอื่น. ชื่อว่า อนิจจตา ได้แก่ ขวามแปรเป็นอื่นของชั้นนั้นนั่นเทียว หรือ อากาศมีแล้วก็ไม่มี ก็ได้ อธิบายว่า การไม่ตั้งอยู่ด้วยอากาศที่เคยเกิดขึ้นนั้นแล้ว แดงไปด้วย “ภังคขณะ”^{๘๕}

ข้อความคล้ายกันนี้ พบอีกในปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ แต่เปลี่ยนจาก อนิจจตา เป็นอนิจจัง ดังนี้

“อนิจฺจนฺติ ขนฺตฺปรณฺจกํ. กสฺมา อุปฺปาทวยณฺณตฺตคฺคาว่า, ทฺตฺวา อภาวโธ วา. อุปฺปาทวยณฺณตฺตตฺ อนิจฺจลฺกฺขณฺนิ ทฺตฺวา อภาวสฺสชาโต วา อากฺารวฺริกาโร = ที่ชื่อว่า อนิจจัง ได้แก่ ชั้น ๕. ถามว่า ทำไม ? ตอบว่า เพราะเป็นของมีความเกิดขึ้นแล้วแปรเป็นอื่น หรือ เพราะเป็นสังขมมีแล้วก็ไม่มีก็ได้ อนิจจลักษณะ ได้แก่ ความเกิดขึ้นแล้วแปรเป็นอื่น หรือความเปลี่ยนแปลงแห่งอากาศซึ่งเป็นความเปลี่ยนแปลงที่เรียกกันว่า มีแล้วก็ไม่มี”

จากข้อความที่ขีดเส้นใต้ จะเห็นได้ว่า ท่านอธิบาย อนิจจัง แยกออกจาก อนิจจตา และอนิจจลักษณะ แต่ใช้สองคำหลังนี้ในความหมายเดียวกัน

นอกจากนี้ยังพบข้อความในคัมภีร์อรรถกถาภิธรรมว่า

เวทนา ตีติ ทุกฺขตาติ อวินิมฺุตฺโต ทุกฺขตาติ สณฺญาสฺสชารา อวิเธยฺยโต อนตฺตาติ วิณฺญาณํ อุกฺขพฺพธมฺมโต อนิจฺจนฺติ ทฺฏฺจทฺทฺ = พึงทราบว่าเป็น เวทนา ชื่อว่า ทุกข์ เพราะไม่พ้นไปจาก

^{๘๔} วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๒๑๖.

^{๘๕} วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๑๙๐.

ทุกขตา, สัญญาและสังขาร ชื่อว่า อนัตตา เพราะไม่ได้มีอำนาจเลย, วิญญาณ ชื่อว่า อนิจจัง เพราะมีปกติเกิดขึ้นและดับไป”^{๒๖}

จากข้อความนี้ จะเห็นได้ว่า มีทั้งคำว่า ทุกข์ และ ทุกขตา ทั้งนี้เนื่องจากเวทนา (ซึ่งความจริงก็รวมชั้นที่ ๕ ไปด้วยตามลักษณะนั่นเอง) เรียกว่า ทุกข์ เพราะมีทุกขตา ได้แก่ เรียกว่า ทุกข์เพราะมีทุกขลักษณะนั่นเอง, กล่าวคือ เรียกว่า เป็นตัวทุกข์ เพราะมีอาการที่บ่งบอกถึงความเป็นตัวทุกข์ ได้แก่ อาการบีบคั้น บังคับ เป็นต้น ไม่ได้แปลว่า เรียกว่าทุกข์ เพราะมีทุกข์ แต่อย่างใด

ในบางที่ก็มีการใช้ ทุกขตาศัพท์ นี้ ทั้ง ๒ ความหมายคือ ทั้งเป็นทุกขลักษณะด้วย และเป็นทั้งทุกข์ด้วย เช่น ทุกขตาติ ทุกขภาโว ทุกข์เยว วา ยถา เทโว เอว เทวตา = คำว่า ทุกขตา หมายถึง ทุกขภาวะ (ทุกขลักษณะ) หรือ ทุกขซึ่งนั่นแหละก็ได้ เหมือนคำว่า เทวตา ก็หมายถึง เทวะ (เทพ) นั่นเอง แต่ก็เป็นการใช้ในบางที่เท่านั้น และเพราะในคำอธิบายที่นอร์รอกกาที่ใช้ ทั้ง ๒ ความหมายจริง ส่วนโดยทั่วไป ให้สังเกตว่า ท่านกล่าวถึง อนิจจัง ทุกข์ อนัตตา เป็นลักษณะวันตะ (สิ่งมีเครื่องกำหนด) กับ อนิจจตา ทุกขตา อนัตตตา เป็นลักษณะ (เครื่องกำหนด) เหมือนกันที่ท่านแยกอนิจจังเป็นต้น ให้เป็นลักษณะวันตะ ส่วนอนิจจลักษณะเป็นต้น ก็ให้เป็นลักษณะ นั่นก็เพราะอนิจจตาโดยทั่วไป ก็หมายถึง อนิจจลักษณะนั่นเอง เพราะเป็นลักษณะสำหรับกำหนดตัวอนิจจังคือชั้น ๕ นั่นเอง เช่น ในคัมภีร์อนุฎีกาจึงกล่าวแยก อนิจจะ กับ อนิจจตาไว้ว่า “ยถา อนิจจาทีโต อนิจจตาทีนั วุตตนเยน เกโท เอว อนิจจตาทีนมุปี สติปิ ลักษณะภาวสามณฺเณ นานาภาณโคจรตาย นานาปฏิปกฺขตาย นานินุทฺริยาธิกตาย จ วิโมกฺขมุขตตฺยภูตานิ อณฺเณ-มณฺเณเกโทติ ทสฺเสนโต “อนิจฺจุนฺติ จ คณฺหุนฺโต” ติวาทิมาท = ท่านอาจารย์เมื่อได้แสดงอยู่ว่า “การจำแนกอนิจจตาเป็นต้น จากอนิจจะเป็นต้น โดยนัยตามที่กล่าวไปแล้วนั้นว่าไว้ฉันใด การจำแนกกันและกันออกเป็นวิโมกขมุข ๓ โดยความเป็นอารมณ์ของญาณต่างๆ, โดยความเป็นปฏิปักษ์ต่อธรรมต่างๆ, โดยความยิ่งด้วยอินทรีย์ต่างๆ ในลักษณะภาวะที่สามัญทั่วไปแม้ของ อนิจจตา เป็นต้นที่มีอยู่ ก็ว่าไปตามนั้นเหมือนกัน” ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า “อนิจฺจุนฺติ จ คณฺหุนฺโต” ดังนี้เป็นต้น จากประโยคคำว่า “อนิจฺจาทีโต อนิจฺจตาทีนั” จะเห็นได้ว่า ท่านไม่กล่าว อนิจจัง กับ อนิจจตา ไว้ด้วยกัน แต่จะกล่าวให้อนิจจังมีอนิจจตา หรือ อนิจจตาเป็นของอนิจจัง เป็นต้น อนิจจตา กับ อนิจจัง ท่านใช้ต่างกันดังยกตัวอย่างมานี้

^{๒๖} อภ.อ. (บาลี) ๒/๒๖.

อีกประการหนึ่ง ให้สังเกตว่า ท่านจะขยาย “อนิจจตา” ว่า “อนิจฺจตาติ หุตฺวา อภาวตา = คำว่า อนิจจตา หมายถึงความเป็นสิ่งที่มีแล้วก็ไม่มี” เป็นต้น, แต่ขยาย อนิจจัง ว่า “อนิจฺจุนฺติ ปณฺจกฺขนฺธา เต หิ อุปฺปาทฺวยภูเรณ อนิจฺจา = คำว่า อนิจจัง หมายถึง ชั้นที่ ๕, จจริงอยู่ ชั้นที่ ๕ ชื่อว่า อนิจจะ เพราะมีสภาพที่เกิดขึ้นและดับไป”

อรรถกถา และ ฎีกา ใช้ภาษารัตนคม^{๒๗}

การแยก อนิจจัง กับ อนิจจตา เป็นต้น อย่างนี้ เวลาศึกษาควรกำหนดใช้ให้เป็นรูปแบบศัพท์แนวนี้ไว้ จะทำให้เวลาอ่านพระไตรปิฎก อรรถกถา และ ฎีกา เกี่ยวกับเรื่องนี้แล้ว ไม่เกิดความงุนงง, เนื่องจากคัมภีร์ชั้นอรรถกถาและฎีกานั้น เป็นคัมภีร์ที่ต้องการเน้นอธิบายเนื้อหาที่ชัดเจน ฉะนั้นภาษาที่ใช้จึงมีรูปแบบที่ชัดเจนค่อนข้างตายตัวอยู่พอสมควร ส่วนรูปแบบการจัดวางเนื้อหานั้นจะมีการปรับเปลี่ยนไปบ้างในแต่ละคัมภีร์ ทั้งนี้ ก็ปรับตามรูปแบบคัมภีร์อรรถกถารุ่นเก่าที่สืบทอดมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล หรือ ปรับตามที่ท่านผู้รจนานเห็นว่าเหมาะสมกับเนื้อหา เพราะประเด็นที่เน้นในแต่ละที่จะมีเนื้อหาไม่เหมือนกัน เช่น ในอรรถกถาของชุตทกปาฐะ เขียนเรื่อง ทวัตติงสการไว้ไม่เหมือนกับทวัตติงสการในวิสุทธิมรรค ทั้งนี้ ก็เพราะอรรถกถาชุตทกปาฐะ มุ่งเน้นที่การเขียนเป็นทางเลือกสำหรับพระภิกษุผู้ยังไม่แน่นอนว่าจะเลือกกระหว่าง อากา ๓๒ หรือ จตุตตาวัตตดาน ๔๒ จึงเขียนไว้ทั้ง ๒ ธรรมเนียมสลับกัน ซึ่งก็ตรงตามจุดประสงค์ของคัมภีร์ชุตทกปาฐะ ที่เน้นการเริ่มต้นศึกษาไปตามลำดับ สำหรับแนะนำการเริ่มปฏิบัติและแนวทางการสอนปฏิบัติ, ส่วนในวิสุทธิมรรค เน้นอธิบายอากา ๓๒ โดยเฉพาะ ซึ่งก็เป็นไปตามเนื้อหาของคัมภีร์วิสุทธิมรรคที่เน้นอธิบายไปที่ละอย่างทีละประเด็นสำหรับปฏิบัติอย่างละเอียด ในแต่ละเรื่องนั้นๆ, วิถีเขียนจึงแตกต่างกันตามคัมภีร์ไปอย่างนี้ เป็นต้น ไม่ใช่เขียนเอาเองตามใจแต่อย่างใด

๓.๔ อานิสงส์ของการเรียนรู้และการพิจารณาไตรลักษณ์

๓.๔.๑ อานิสงส์ของการเรียนรู้อนิจจัง

อนิจจัง เมื่อได้เรียนรู้ความไม่เที่ยงของสิ่งทั้งปวงแล้ว จะได้อานิสงส์หรือประโยชน์หลายประการ ดังนี้คือ เมื่อได้ศึกษาเรียนรู้ไตรลักษณ์แล้วจะทำให้เป็นคนไม่ประมาทว้าวเมาในวัยว่า

^{๒๗} ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๑/๑, ม.ม.ฎีกา (บาลี) ๑/๑/๑.

ยังหนุ่มสาว ในความไม่มีโรคและในชีวิต เพราะความตายอาจมาถึงเมื่อไรก็ได้ ไม่แน่นอน ทำให้ไม่ประมาทในทรัพย์สิน เพราะคนมั่งมีทรัพย์สิน อาจกลับเป็นคนจนได้ ทำให้ไม่ดูหมิ่นผู้อื่น เพราะผู้ที่ไร้ทรัพย์สิน ไร้ยศ ต่ำต้อยกว่าภายนอกอาจมีทรัพย์สิน มียศ และเจริญรุ่งเรืองกว่าก็ได้ เมื่อคิดได้ดังนี้ จะทำให้สำรวมตน อ่อนน้อม ถ่อมตน ไม่ยโสโอหัง วางท่าใหญ่ ยกตนข่มท่าน ทำให้เกิดความพยายาม เพื่อที่จะก้าวไปข้างหน้า เพราะรู้ว่า ถ้าเราพยายามก้าวไปข้างหน้าแล้ว ชีวิตย่อมเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดี อนิจจังคือความไม่เที่ยงแท้ ทำให้รู้สภาพการเปลี่ยนแปลงของชีวิต เมื่อประสบกับสิ่งไม่พอใจ ก็ไม่สิ้นหวังและเป็นทุกข์ ไม่ปล่อยตนไปตามเหตุการณ์นั้น ๆ จนเกินไป พยายามหาทางหลีกเลี่ยงสิ่งที่ไม่ดี

๓.๔.๒ อานิสงส์ของการเรียนรู้ทุกข์

ทุกข์ เมื่อผู้ใดได้เรียนรู้เรื่องความทุกข์แล้ว จะรู้ว่าความทุกข์เป็นของธรรมดาประจำโลก อย่างหนึ่ง ซึ่งใคร ๆ จะหลีกเลี่ยงได้ยาก ต่างกันก็แต่เพียงรูปแบบของทุกข์นั้น เมื่อความทุกข์เกิดขึ้น แก่ชีวิต ผู้มีปัญญาตรองเห็นความจริงว่าความทุกข์เป็นสังขธรรมอย่างหนึ่งของชีวิต ชีวิตย่อมระคนด้วยทุกข์เป็นธรรมดา เมื่อเห็นเป็นธรรมดาความยึดมั่นก็มีน้อยความทุกข์สามารถลดลงได้หรืออาจหายไปเพราะไม่มีความยึดมั่นความสุขที่เกิดจากการปล่อยวาง ย่อมเป็นสุขอันบริสุทธิ์

๓.๔.๓ อานิสงส์ของการเรียนรู้อนัตตา

อนัตตา การเรียนรู้เรื่องอนัตตา ทำให้เรารู้ความจริงของสิ่งทั้งปวง ไม่ต้องถูกหลอกหลวง จะทำให้คลายค้นหา มานะ ทิฏฐิ ทำให้ไม่ยึดมั่น เมากาย เมาใจ เพราะเรื่องอนัตตา สอนให้เรารู้ว่า สิ่งสารทั้งปวง เป็นไปเพื่ออาพาธ ผินความปรารถนา บังคับบัญชาไม่ได้ อย่างน้อยที่สุด เราจะต้องยอมรับความจริงอย่างหนึ่งว่า ตัวเราเองจะต้องพบกับธรรมชาติแห่งความเจ็บปวด ความแก่ชรา และความตายจากครอบครัวและญาติพี่น้อง ตลอดจนทุกสิ่งทุกอย่าง

อานิสงส์ของการพิจารณาไตรลักษณ์คือการละอุปาทานขันธ

เมื่อว่าโดยที่สุดแล้วการพิจารณาไตรลักษณ์ตามแนวพระพุทธศาสนา โดยมีขันธ ๕ เป็นอารมณ์ในการพิจารณาดังกล่าวมาแล้ว ผู้ปฏิบัติย่อมได้รับผลหรืออานิสงส์อย่างแน่นอนโดยอานิสงส์สูงสุดคือการละอุปาทานขันธได้ นั่นคือความเป็นพระอรหันต์ย่อมเกิดขึ้น ดังพระพุทธพจน์ในอนัตตลักขณสูตรว่า

ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับ เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเวทนา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสัญญา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสังขารทั้งหลาย ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิต

ย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณว่า หลุดพ้นแล้ว อริยสาวกย่อมรู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่ควร ทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระสูตรนี้แล้ว ภิกษุปัญจวัคคีย์ก็มีใจยินดีชื่นชมภักษิตของพระผู้มีพระภาค เมื่อพระพุทธองค์ตรัสเวทยากรณีนี้อยู่ จิตของภิกษุปัญจวัคคีย์ก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น^{๒๘}

ในทีฆนขสูตร พระพุทธเจ้าแสดงธรรมโปรดบริพาทชื้อที่ทมนชะคามตอนหนึ่งว่า

อัครเวสสะนะ รูปกายนี้เกิดจากมหากฎรูป ๔ มีมารดาบิดาเป็น แดนเกิด เต็บโต ด้วยข้าวสุกและขนมกุมภมาส มีความไม่เที่ยง มีการไล่ทาเป็นนวด แดกสลาย และกระจัดกระจายไปเป็นธรรมตา ท่านควรพิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นดูจโรค เป็นดูจหวัผิ เป็นดูจลูกศร เป็นสิ่งคับแค้น เป็นสิ่ง เปียดเบียน เป็นดูจผู้อื่น เป็นสิ่งที่ต้องแดกสลาย เป็นของว่างเปล่า เป็นอนัตตา เมื่อท่านพิจารณาเห็นกายนี้โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นดูจโรค เป็นดูจหวัผิ เป็นดูจลูกศร เป็นสิ่งคับแค้น เป็นสิ่งเปียดเบียน เป็นดูจผู้อื่น เป็นสิ่งที่ต้องแดกสลาย เป็นของว่างเปล่า เป็นอนัตตา ท่านย่อมละความพอใจในกายขวมเยื่อใยในกาย และความยอมตามกายได้^{๒๙}

สรุปท้ายบท

ไตรลักษณ์ ในพระพุทธศาสนา หมายถึง ลักษณะสามัญ ๓ ประการของสรรพสิ่งทั้งปวง ซึ่งเป็นเหมือนกฎธรรมชาติครอบงำสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สามัญลักษณะ ประกอบด้วย อนิจจา ทุกขตา และ อนัตตตา

๑. อนิจจา ความไม่คงที่ ไม่ถาวร หมายความว่า ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกไม่มีอะไรเที่ยงแท้ สิ่งมีชีวิต เมื่อเกิดแล้วก็มีการเปลี่ยนแปลงตามวัย จากเด็กเติบโตมาเป็นวัยรุ่น วัยหนุ่มสาว วัยชรา และตายไป สิ่งมีชีวิตที่เช่นเดียวกัน จะต้องมีการทรุดโทรมผูกเรือน และเสื่อมโทรมไปในที่สุด

^{๒๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๓๖-๒๔/๓๐-๓๑, ส.ช. (ไทย) ๑๗/๕๙/๕๖.

^{๒๙} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๐๕/๒๔๒.

๒. ทุกขตา ความเป็นทุกข์ของสิ่งทั้งปวง คือ ความทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้
๓. อนัตตตา ความเป็นของไม่ใช่ตัวตน ตามปกติคนทั่วไปจะมีการยึดมั่นในเรื่องตัวคนคือการยึดว่า สิ่งนั้นเป็นของเรา นี่คือเรา นี่เป็นเรา แต่ในทางของพระพุทธศาสนาถือว่าไม่ใช่ตัวตน ไม่มีอะไรที่เป็นตัวเรา และไม่มีอะไรที่เป็นของเรา

ประโยชน์ของไตรลักษณ์ ก็คือ เพื่อให้มนุษย์ไม่สும்หลงไม่ยึดติดยึดถือกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่เป็นของเรา ทำให้ลดอุปาทาน คือ การยึดมั่นยึดถือ ไม่ก่อความทุกข์หรือความเดือดร้อนแก่ผู้อื่นลดความเห็นแก่ตัวลง สามารถปรับตัวได้ แม้ว่าจะเกิดการพลัดพรากจากสิ่งที่พึงปรารถนาที่รักใคร่หรือสิ่งที่ไม่พึงปรารถนา

ประโยชน์อย่างสูงสุดคือความปล่อยวาง ความไม่ยึดมั่นถือในอุปาทานขั้นธ

คำถามท้ายบท

๑. ไตรลักษณ์คืออะไร เป็นอย่างไร มีความสำคัญกับชีวิตอย่างไร
๒. การนำไตรลักษณ์ไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันควรทำอย่างไร (ให้วิเคราะห์)
๓. กฎแห่งสามัญลักษณ์ะกับธรรมนิยามเหมือนกันหรือต่างกันอย่างไร
๔. สังขารในไตรลักษณ์ กับสังขารในชั้นธ ๕ ต่างกันอย่างไร
๕. คำว่า ธรรม ในข้อความว่า “ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา” มีความหมายกว้างแคบแค่ไหน อย่างไร จงอธิบาย

เอกสารอ้างอิงประจำบท

- พระพุทธโฆสจารย์. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. แปลโดย สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระบุรพริ้นติ้ง, ๒๕๔๖.
- พระพุทธทศเดชะ. **อภิธัมมวารตาร**. แปลโดย พระคณธสวาทวิวงศ์. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วิสุทธิการพิมพ์, ๒๕๔๔.
- พระราชวรมณี (ประยูรย์ ปยุตโต). **พุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ด่านสุทธาการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๒๙.
- มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ชุด ๙๑ เล่ม**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย, ๒๕๓๔.
- มหาวิทยาลัยสงขลานครราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณ** ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- **อภฺรฺสาลินีอภฺรฺกถา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๒.
- **สมฺโหวิโนทนีอภฺรฺกถา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๓.
- **ปญฺจปกรณอภฺรฺกถา ธาตุกถาทิวณฺณา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๓.
- **ปญฺจ อภิธมฺมสงฺเขปอภฺรฺกถา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๔๑.
- **วิสุทฺธิมคฺคปกรณํ (ปฐมภาค-ทุติยภาค)**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๘.
- **มธฺรฺคตทีปนีฎีกา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๔๓.
- **อภิธมฺมคตฺตสงฺคห-อภิธมฺมคตฺตสงฺคหฎีกา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๔๒.
- **อภิธมฺมคตฺตสงฺคหทีปนีฎีกา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๔๒.
- **มธฺรฺคตทีปนีฎีกา (ปฐม ภาค)**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๔๓.
- **โมหวิจฺเจทนี มติกาสทิตา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๔๓.

- **มธฺรฺคตทีปนีฎีกา (ปฐม ภาค)**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๔๒.
- **อภิธมฺมวารตาร**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๔๑.
- **อภิธมฺมวารตาร อภินวปฺรฺวณฎีกา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๔๑.
- **อภิธมฺมวารตารฎีกา (ปฐม ภาค-ทุติยภาค)**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๔๑.
- **เนตฺติ-เปฏโกปเทสฺปกรณํ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๔๐.
- **เนตฺติอภฺรฺกถา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๘.
- **มิลินฺนุทฺตปญฺหอภฺรฺกถา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๔๑.
- **มธฺรฺคตทีปนีฎีกา นาม มิลินฺนุทฺตปญฺหฎีกา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๔๑.
- **สารคตทีปนีฎีกา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๘.
- **วิสุทฺธิมคฺคมหาฎีกา (ปฐม-ทุติยภาค)**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๘.
- **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.